

Parakonsistent (Tutarlılıkımsı) Mantık ve Felsefe

Özet

Tutarlılıkımsı mantık, Aristoteles'in isimlendirdiği gibi, mantığın bir organon olma özelliğinin güzel bir örneğidir. Mantığın bir alet olma özelliğini, tutarlılıkımsı mantığın gelişim seyri içinde görmek mümkündür. Mantığın özerk bir disiplin olmasının dışında, farklı alanlarla olan etkileşiminin çok yönlülüğü, tutarlılıkımsı mantık çalışmalarında gözlenebilir.

Anahtar kelimeler:

Mantık ve tutarlılıkımsı mantık, çelişki, çıkarım kuralları, dialetheism

Tutarlılıkımsı-mantık'ın¹(paraconsistent logic) (kısaca TM) sistemli hale getirilmesi oldukça yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Ortaya çıkması ve gelişmesiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu mantığın önde gelen kurucu ismi Newton C.A. DA Costa, kendi sürecinin 1910-1960 arasındaki yıllarını fikri hazırlık dönemi; 1963-1976 arasını doğum ve çocukluk dönemi olarak niteler. DA Costa için 1976-1991 arası bir geçiş ve ilk gençlik dönemidir. TM'nin, formel bir dil olarak inşa edilebilmesiyle bir mantık sistemi olarak kabulü mümkün olmuştur. Bu durum, DA Costa'nın C-sistemleri olarak nitelediği formel yapılar sayesinde gerçekleşmiştir.

Çelişkinin fizik dünyanın bir özelliği olarak görülmesi ve bir düşünce biçimi olarak kabul edilmesi Herakleitos'a kadar geri götürülebilir. Bu çerçevede G. W. Hegel'i ve K. Marx'ı da anmak yerinde olacaktır. C. A. DA Costa'nın çalışmaları, bu mantığın formel bir dil olarak inşasının ilk örnekleri durumundadır (C. DA Costa, J.Y. Beziau, O. Bueno 1995).

G. Priest, TM'nin ortaya çıkışını farklı şekilde yorumlar. Priest ve Routley'in (1989), TM'nin Antikçağ felsefesi ile ilgisini, bu felsefenin çok ilginç yorumu aracılığıyla kurması, hem felsefenin hem de mantığın hala üzerinde düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Aynı çalışmada TM'nin öncüleri olarak J. Lukasiewicz, Vasili'ev ve Bochvar'ın, Wittgenstein ve Jaskowski'nin katkılarından söz edilir. Ne var ki, TM'nin bir formel sistem olarak kurulmasında E. N. DA Costa'ya öncelik vermek sanırım yerinde olacaktır.

TM, "mantık" kavramının içeriğinin yeniden belirlmesine, dolayısıyla da birçok eski anlayışın ortadan kalkmasına sebep olmuştur. TM, "sapkın mantık" ("deviant logic") olarak bilinen ve sayıları hızla artan mantık sistemlerinden birisidir; bu sistemler, eskisinden çok farklı mantık

¹ "para" öneki, kullanım yerine göre "ötesinde", "kıyısında", "dışında" anlamları taşımaktadır. "Parakonsistent" kavramında ise "tutarlı değil ama tutarlılık dışında da değil" şeklinde bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Bu sebeple, "tutarlılık ötesi" yerine "tutarlılıkımsı" karşılığı tercih edilmiştir

anlayışlarının doğmasına, hem felsefenin hem de günlük yaşamın yorumunda çok köklü değişikliklere sebep olmuşlardır. Fakat TMin bu süreçte kendine has bir yeri vardır. Çünkü sadece mantığın değil, herhangi sıradan bir düşünce sisteminde bile bulunması düşünülemez bir özellik, onun çıkış noktasını oluşturur: ‘çelişme’ bu sistemin kurucu unsurudur. Mantık, matematik, geometri, fizik, kimya, sosyoloji, psikoloji gibi herhangi bir bilimde veya günlük sıradan bir yaşamda çelişki, sistemin işe yaramaması, kullanılabilir olmaması veya en hafif deyişle saçma bir özellik taşıması anlamına gelir. Fakat ne var ki, TMDa tam da bu özellik kendine yasal/mantıksal bir zemin bulur. Bu durumun ne kadar köklü bir değişim içerdiği, dolayısıyla devrimci bir fikir olarak teolojiden bilime, günlük yaşamdan felsefeye kadar çok yönlü etkisinin olacağı kolayca tahmin edilebilir.

Tarih boyunca diyalektik düşünce kendine özgü bir “çelişki” kavramına yer vermiştir. Bu (veya benzeri bir) kavram, Antikçağ'dan Hegel ve Marks ikilisine kadar Batı düşüncesinde veya örneğin “yin ve yang” kavramları olarak Doğu düşüncesinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat bilindiği gibi mantık, bir bilim olarak, formel bir dil kullanılarak inşa edilmeyi gerektirir. Dolayısıyla diyalektiğin bir düşünce tarzı olarak kullanılması² ile çelişkinin bir bilim olarak mantığın kurucu unsuru olması birbirinden çok farklıdır.

“Diyalektik” denilince karşıtların veya çelişik olanın birlikteliği (buna kanımca yanlış bir bakışla “zıt olmak” da eklenmektedir) akla gelir. Bu birliktelikler zaman zaman mantık çerçevesinde ele alınmak istenilmiştir; Hegel bunun en bilinen örneğidir. Diyalektik elbette bir düşünce biçimi olarak kabul edilip kullanılabilir. Fakat formel bir dil olarak inşa edilemediği takdirde herhangi bir akıl yürütme (reasoning) işleminin (başta diyalektik düşüncenin) denetlenebilir ve dolayısıyla “mantık” açısından kabul edilebilir olduğu söylenemez. Parakonsistent mantık bu anlamda yepyeni bir ufuk açmış olmaktadır. Çünkü “çelişki” kavramı artık bir mantık sisteminin kurucu ilkesi olmuştur.

“Çelişmezlik” kavramının bir özelliği, Aristoteles’den itibaren yakın zamanlara kadar “özdeşlik”ve “üçüncü halin imkansızlığı” kavramlarıyla birlikte, bir düşünce yasası ve mantığın da temel kurucu ilkesi olarak kabul edilegelmesidir.

Bu düşünce yasaları, mesela birşeyin kendisiyle özdeş olması veya birşeyin kedisinden başka bir şey olamaması, gerçekten de apaçık bir ilke olarak (başlangıçta bir akıl yasası olarak görülüyordu) kolayca kabul edilebilir; dolayısıyla da bir sistem olarak mantığın temel ve kurucu ilkesi olarak görülebilir. Fakat çelişki kavramı üzerine inşa edilecek bir mantık sisteminin kurulması, aşağıda zaman zaman işaret edileceği gibi, eski mantık anlayışının

² Bkz. Ural, Ş., () Temel Mantık

(hatta yukarıda da işaret edildiği gibi Antikçağ felsefesinin) ilk bakışta dikkati çekmeyen bazı özelliklerinin ortaya çıkarılmasını ve irdelenmesini de beraberinde getirmiştir.

Mantık ve matematik gibi bir bilimde “p ve ~p” gibi bir ifade veya günlük yaşamda “yağmur yağıyor ve yağmur yağmıyor” gibi bir yargı, en hafif deyimiyile “saçma” olarak nitelenir. Eğer bir sistem veya örneğin bilimsel bir teori içinde çelişik iki yargı barındırıyor veya böyle bir yargıya ulaşılmasına olanak veriyorsa, bu sistemin veya teorinin tutarlı olmadığı sonucu ortaya çıkar ve dolayısıyla da bir kenara bırakılır.

Mantık ve matematik gibi formel bilimlerin çok temel bir özelliği, doğru önermelerden (öncüllerden) doğruluğu mantıkça güvenilir olan sonuca ulaşılmasına olanak veren **çıkarım kurallarına** sahip olmalarıdır. Bu sayede öncüller ve sonuç arasında **tutarlı (consistent) ve bağdaşık (veya güvenilir-tutarlı)/(coherent)** ilişki kurmak mümkün olabilir.

Diğer bir ifadeyle, **geçerli (valid)** bir çıkarım için öncelikle mantık/çıkarım kurallarına uymak gereklidir; fakat **sağlam (veya güvenilir-tutarlı)/(sound)** bir çıkarım için sonuç önermesinin de kabul edilebilir olması gereklidir. Çıkarım kurallarına uyulmuş olsa bile, eğer öncüller doğru değilse, sonuç ifadesi de kabul edilebilir olmayacaktır³. Nitekim “p . ~p” gibi çelişik iki önermeden geçerli bir sonuca ulaşılması beklenemez. Daha doğrusu, geleneksel ifadesiyle, çelişik iki önermeden istenilen her türlü sonuç elde etmek mümkündür (ex contradictione quodlibet). Böyle bir durumda, çelişik önermelerden, geçerli çıkarım kuralları aracılığıyla bağdaşık (coherent) bir sonuca ulaşabiliyorsa, ister istemez sistemin kendisinin güvenilirliğinin sorgulanması gerekecektir.

Ne var ki bir çıkarım kuralı aracılığıyla, çelişik önermelerden (tutarlı) bir sonuç önermesine ulaşılabilir; ve TMın savunucuları, bu sürecin bir sorun teşkil etmek yerine yeni olanaklara sebep olduğunu ileri sürmektedirler. Bu durumun, sadece Antikçağ felsefesine bakışımızın değil, günümüz mantık ve felsefe anlayışımız üzerine de çok köklü etki yapabilecek özellikte olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bu etkinin bir sonucu, geleneksel mantığın güvenilirliğini yitirmesi olmaktadır.

İstenilmeyen, umulmayan, arzu edilmeyen sonuç, basit olarak ifade etmek gerekirse, “yağmur yağıyor ve yağmur yağmıyor” (p . ~p) şeklindeki bir

³ Bunun bilinen klasik bir örneği: “bütün nadir şeyler değerlidir, topal kargalar nadirdir, o halde bütün topal kargalar değerlidir” şeklindeki çıkarımda mantık kurallarına uyulmuştur; dolayısıyla çıkarım geçerlidir (valid). Fakat “bütün nadir şeyler değerlidir” öncülü doğru değildir. Dolayısıyla bu çıkarımda öncüller ile sonuç arasında (mantıkça) tutarlı/consistent bir ilişki olsa bile, güvenilir (diğer bir ifadeyle bağdaşık/coherent ve sağlam/sound) bir sonuç elde edilmiş değildir. Çünkü topal kargalar değerli değildir.

ifadeden, “A” gibi herhangi bir ifadeye (geçerli bir çıkarım olarak) ulaşılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle,

$$(p \cdot \sim p) \vdash A$$

şeklindeki (gerek mantıksal/sentaktik gerek semantik özellikteki) bir çıkarım işleminin, mantıkça geçerli (valid) olabilmesi, elbette öncelikle çıkarım kurallarına uyulmuş olmasıyla mümkündür. Fakat bu süreç, elde edilecek sonucun güvenilir olmasının garanti etmeyecektir; çünkü öncüller güvenilir ve kabul edilebilir özellikte değildirler. İşin daha da kötüsü, çıkarım kurallarına uyulduğu için işlem mantıkça tutarlı/consistent olsa bile elde edilecek sonuç çelişik bir ifade de olabilir. Bu durum, çağlar boyunca akıl ile özdeşleştirilmiş, doğru düşüncenin tek ölçütü ve aracı konumunda olan mantığa olan güvenin yerle bir olması demektir; bence daha kötüsü, eski mantık anlayışına bağlı kalarak asırlar boyu tartışılmış özellikle teolojik içerikli bazı sorunların halen tartışılmaya devam etmesidir.

Mantık içerikli yukarıdaki türden sorunun kaynağının, çıkarım ilişkisini ifade etmede kullanılan “ise” eklemi olduğu düşünülebilir. Nitekim “ise” eklemi doğruluk tablosunun C11 1 C10 0 C01 1 C00 1 olduğu dikkate alınırsa, $p \cdot \sim p$ ifadesinin doğruluk değeri (ister K10 ister K01 isterse olsun sonucu) 0 olan bir öncülden hep “D” değeri elde edilir. Çünkü sonuçta, C01 veya C00'nin sonucu hep 1 değeri olmaktadır. Mantık kurallarına uyulduğu için bu çıkarım geçerlidir (valid). Dolayısıyla da öncüller ile sonuç arasındaki ilişki mantıkça tutarlı/coherence olacaktır. Dikkat edilirse, bu geçerli bir çıkarım işlemi, (çelişki de ifade etmesi mümkün) bir $A=D$ ifadesine ulaşılmasına olanak vermektedir. Gerçi bu işlemde kullanılan “ise” eklemi (ve dolayısıyla içerme bağıntısı) ile ilgili olarak (başta “entailment” kavramı çerçevesinde) çeşitli tartışmaların yapıldığı bilinmektedir; fakat bizi burada ilgilendiren nokta, çelişik bir ifadeden, geçerli (valid) ve güvenilir tutarlı/coherent bir çıkarım aracılığıyla (çelişik olabilen) bir sonuca ulaşılabilmektedir. Bu durumu, klasik önermeler mantığının güvenilirliği ile bağdaştırmak hiç de kolay olmayacaktır. Fakat buna karşılık çelişki yasal bir zemin üzerine oturtulmuş olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında TMı geleneksel önermeler mantığının ileri bir aşaması olarak görenlere hak vermek yerinde olacaktır.

TMda çelişik ifadeler arasında ayırım yapılır. Böylece (mantık açısından “ $p \cdot \sim p$ ” şeklinde gösterilse bile) farklı çelişiklerden söz edilir. Bazı öyle çelişikler vardır ki kullanılabilir değildir; bunlar hiçbir işe yaramayan, **dağılmış** (explosive), diğer bir ifadeyle **saçma** (absurd/nonsense) türündendir; ama bunun dışında öyle çelişikler vardır ki günlük yaşamda, özellikle teolojide, hatta bilimde bile bir kullanım alanına sahiptir. Dikkat edilirse bu durumda, önceleri düşünme yasası olarak kabul edilen, ama artık bir mantık sisteminin kurucu ilkesi durumunda olan “çelişki” kavramı yeni ve ilginç bir konuma

gelmiş olmaktadır. İlginç olan nokta, bu sonuca bizzat geleneksel mantığın kendisinin sebep olmasıdır. E.N. Da Costa, saçma olamayan çelişkiye, formel bir sistem içinde yer vermiştir.

Aslında çelişik yargılar, günlük yaşamın içinde sıkça karşımıza çıkabilir, hatta kullanılırlar; çünkü eylemlerimizi ve düşüncelerimizi de ilke çerçevesinde belirleriz. Nitekim, özellikle çeşitli ahlaki yargılarımız, birçok politik kararlarımız, çıkar hesapları ve duygusal durumlarımız çelişik yargılar üzerine kurulmuşlardır. Her toplumda aynı konuda birbiriyle çelişik yargıları olan guruplar mevcuttur; politika bu çelişik görüşlerden yararlanıp onları kullanabilmek değil midir? İnsan öldürmenin kötü birşey olması savaşta geçerli değildir. Elbette TM, bir politikacının davranışını onaylamaya veya bir savaşın doğruluğunu ispatlamaya yarayan, bu amaç için kurgulanmış bir araç değildir. Aslında çelişik yargılar, toplumsal gerçekliğin bir parçasıdır; hatta insanın bizzat kendisi, birey olarak, çelişik yargıları kararlarında çıkış noktası yapabilmektedir. TM, görmemezlikten gelinen bu noktanın formel bir sistem çerçevesinde ifadesi ve güvenilir bir şekilde kullanılabilir olmasını sağlamaktadır. İlginçtir bu mantık, çelişik olma özelliği taşıdığı için bir kenara atılmış olan, ama aslında günlük yaşamda bile kullanım alanı olan bir düşünce biçimini yasal bir zemine taşımaktadır.

Normal koşullarda “ $p \cdot \sim p$ ” şeklindeki çelişik önermeler birkaç bakımdan akıl karıştırıcıdır; çünkü sadece geleneksel iki değerli mantık açısından değil, sıradan bir kullanımda da çelişik iki önermeler bir bilgi sağlamazlar; fakat TM sayesinde, dağılmış (explosive) ve saçma (absurd/nonsense) olmayan çelişik önermelere, geçerli bir çıkarımda yer vermek olanağı elde edilmiş olmaktadır. “Çelişki” kavramının “mantıksal” bir zemine oturtulması, günlük yaşamda, bilimde ve teolojide karşılaşılan çelişik olguları/yargıları, bir kenara bırakmak veya görmemezlikten gelmek yerine, yeni bir gözle değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. E. N. Da Costa'nın “çelişki” kavramına formel bir dil aracılığıyla getirdiği yorum, “çelişki” kavramının semantik içeriğinin değiştirilmesine ve genişletilmesine olanak vermiştir. “Çelişki”nin bir mantık sisteminin kurucu unsuru olarak kullanılmasında, geleneksel mantık sistemi kullanılmıştır.

Klasik önermeler mantığında son derece işlek kullanım alanı olan “Modus Ponende Tollens” -MPT- aracılığıyla.

p gibi bir öncülden

$p \vee A$ öncülüne geçilebilir.

Bu iki öncülden de

$\sim A$

elde edilir. Eğer 'A' ifadesi ' $p \vee \sim p$ ' gibi totolojik bir ifadenin kısaltması ise, çıkarım sonucu,

$\sim(p \vee \sim p)$ olacaktır.

Bu ifade dikkat edilirse $p \sim p$ şeklinde çelişik bir sonuç anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çelişmeyi geçerli mantık kuralları aracılığıyla elde edebilmek ve geçerli bir çıkarım olarak kabul etmek mümkündür.

Mantık, bir akıl yürütme sanatı olarak, önermeler arasında geçerli çıkarım ilişkileri kurulmasına olanak verir. Bu ilişkileri güvenli kılan, çıkarım kurallarıdır. Bu kurallar kullanarak yapılan çıkarım işlemleri (inference) aracılığıyla elde edilen sonuç önermeleri, öncüllerle birlikte, geçerliliği kanıtlanmış bir teorem (hatta bazılarında göre 'akılsal bir doğru'/'mantık yasası') özelliği taşır. Fakat bir çıkarım işlemi, istenilmeyen çelişik sonuçların elde edilmesini önleyememektedir. Bu durumda 'çelişki', mantıkça geçerli bir çıkarım sonunda elde edildiğine göre, onu sisteme dahil etmek en 'mantıklı' yol olacaktır. Bu bakış açısı, TM'nin, düşüncenin yanılabilir olmasını önlemek gibi bir görev üstlenmesine de olanak vermektedir. Amaç; saçma (absürt) olanın görünür hale getirilmesini sağlamaktır. Böylece onu ortadan kaldırılmak veya dikkate almamak mümkün olacaktır. Diğer bir amaç, absürt özellik taşımayan çelişkileri sistem içinde kullanabilmektir. Nitekim değerler, kabuller, inançlar, çıkarların yönlendirdiği tercihler sözkonusu olduğunda, düşüncelerimizin çelişik unsurlar içerdiğini görmez veya görmek istemeyiz. Bu gibi yargıların bir kısmı saçma (absürt) olabilir, diğer kısmı kullanılabilir ve sonuç çıkarılabilir özellikte olabilirler. En önemlisi de, tür yargı çiftlerinin, hayati kararların verilmesinde etkin bir rol üstlenebilmeleridir.

Çelişki denilince genellikle ("yağmur yağıyor" ve "yağmur yağmıyor" gibi) birlikte doğru olamayan önermeler düşünülür. Fakat TM'nin asıl oyun alanı, bazı çelişik yargıların birlikte doğru olma durumudur; diğer bir ifadeyle bazı yargılar birlikte doğrudurlar, fakat çelişiktirler. Bu durum, (aşağıda tekrar ele alınacak olan) "çift-doğruluk" (dialetheism) adıyla bilinir. Bazı mantıkçılar, TM denilince, bu tür çelişik ifadelerin incelenmesini anlamaktadır.

Mantık, formel/sembolik bir bilim olarak, içeriksizdir; yani sembollerden oluşan (sentaktik) bir yapıdır. Bu yapının inşası, yani semboller arasında ilişki kurulması, önerme eklemleri aracılığıyla sağlanır. Önerme eklemleri aracılığıyla oluşturan cümleler arasında ilişki kurmak -çıkarm ilişkisi kurmak- için kurallara ihtiyaç vardır. Böylece öncüller ile sonuç önermesi/önermeleri arasında mantıkça bağ (çıkarm ilişkisi) kurmak olanağı elde edilir.

Öncüller ile sonuç arasında

A1, A2,....., An |- B

şeklindeki bir ilişkide, |- bağıntısının öngördüğü koşullar yerine gelmiş ise çıkarımın geçerli (valid) olduğu söylenir. Öncülleri ile sonuç önermesi arasında geçerli ilişki, yukarıda da işaret edildiği gibi, mantıksal bir teori konumundadır. Bir teoride öncüller ile sonuç arasında tutarlı (consistence) bir ilişki varsa, sonuçta A ile $\sim A$ şeklinde çelişik iki ifadenin bulunması kabul edilebilir olmayacaktır. Fakat güvenilir ve bağdaşık (coherence) bir teoride bazı yorumların doğru olması yeterlidir. Bu durumda sistem tutarsız ama uyumludur; böyle bir sistem, saçma sonuçlar içermiyorsa, tutarlıkimsi (para-consistence) bir özellik taşıyabilir.

Bu bakış, her çelişkinin “saçma” (veya dağılmış/explosive) olarak nitelendirilemeyeceğinin bir göstergesidir. Bazı çelişik ifadelerden hiçbir sonuç elde edilememesine karşılık, bazılarında yararlanmak mümkündür. Çelişki ile saçma arasında ayırım yapabilme ve çelişiklik özelliğinin kullanılması şüphesiz önemli bir üstünlüğü olarak görülmelidir.

Klasik mantıkta (yukarıda da gösterildiği gibi) bir çıkarım işleminin çelişik sonuç verebilmesi, tam olmamasının (eksikliliğinin) değil de onun aslında tutarsız (incorrect) ama uyumlu olduğunun bir göstergesidir. Bu durum, mantıksal sürecin gerçekte TMın öngördüğü şekilde çelişik sonuçların elde edilmesine açık bir yapıda olduğunun göstergesi olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla TM açısından bakıldığında, geleneksel mantığa göre bu mantık, daha temel ve kapsamlı sonuçlar taşımaktadır⁴. Çünkü TM, “çelişik olandan herşey elde edilebilir” (ex contradictione quodlibet) ilkesini görmemezlikten gelmemiş, A,B gibi iki ifadenin tüm örneklerini kapsayan “A, $\sim A$ |- B” şeklinde saçma/anlamsız bir çıkarımı dışta bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle, TMda hem |- A hem de |- $\sim A$ elde edilebilir; çünkü bu iki ifade, deyim yerindeyse kontrollü çelişkiye işaret etmekte, yani günlük yaşamda bile karşımıza çıkan, bireysel ve toplumsal değerlerin sonucu çelişkileri hatta doğadaki bazı olayları temsil etmektedir. Ne var ki çelişik iki ifade, herhangi bir |- B çıkarımının kabul edilmesini gerektirmez; çünkü dağılmış/saçma/anlamsız (gibi adlarla anılan) bir çelişki dışta bırakılmıştır. Diğer bir ifadeyle TMın önemli bir özelliği, farklı çelişki türlerini tanıma ve tanımlama ve bunların arasında kullanılabilir olanları diğerlerinden ayırma olanağı vermesidir.

Bu süreç içinde ilginç bir özellik, dağılmış (explosive) bir çelişkinin, bugüne kadar güvenle kullanılmış olan mantık sistemi içinde ve bu sistemin yapısal bir özelliği olarak karşımıza çıkması, fakat fark edilmemiş olmasıdır: çünkü güvenilir olarak kullanılan bir çıkarım kuralı, MTP buna izin vermektedir. Tekrar ifade etmek gerekirse,

⁴ Bkz. Standford Encyclopedia, "paraconsistence" maddesi s.4

A
~A
A (~A) v B
|- B

şeklindeki bir sonuç, A ile ~A gibi çelişik iki öncülden elde edilebilmekte ve B gibi saçma özelliği taşıyabilen bir sonuca olanak vermektedir.

Bu sonuç, tartışmasız şekilde geleneksel önermeler mantığının yeni bir gözle ele alınarak sorgulanması anlamına gelmektedir; çünkü sorun, bir mantık sisteminin güvenilirliğini sağlayan 'çıkarma kuralı' ile ilgilidir. TMın odak noktalarından birisinin "çelişkinin mantıksal bir sonuç olarak elde edilmesi" olması, görüldüğü gibi sebepsiz değildir⁵.

'A' ve '~A' gibi iki çelişik ifadenin, güvenilir bir çıkarma kuralı (MTP) aracılığıyla 'B' gibi (mantıkla geçerli ama hiç de kabul edilebilir olmayan) bir sonuca ulaşılmasıyla karşımıza çıkan diğer bir sorun, sözkonusu çelişik ifadelerin gerek günlük yaşamda gerek bilimde (doğada), geleneksel mantık dolayısıyla görmemezlikten gelinen, bir karşılıklarının bulunmasıdır. Bu durum, taraftarlarının TMı, Boole, Frege, Russell, Wittgenstein gibi mantıkçıların 1900'lü yılların başında kurduğu geleneksel önermeler mantığına göre daha üst bir seviyede görmeleri anlamına gelmektedir.

Buradaki sorunun ortaya çıkış sebeplerinden birisinin, 'ayrıklık'ın ('veya' eklemine) mantıktaki tanımı olduğu düşünülebilir. Çünkü bu eklem A öncülünden hareketle 'A v B' ifadesinin de bir öncül olarak kabulüne olanak vermekte, böylece '~B' gibi kabul edilebilir olmayan bir sonuca ulaşılmış olmaktadır. Ortaya çıkan böyle bir sorunun çözümü için çeşitli öneriler ortaya atılmıştır Bunlar **Discussive Logic**, **Preservationism**, **Adaptive Logic**, **Relevance Logic** gibi isimlerle anılmaktadır⁶. Hepsi de soruna bir şekilde 'veya' eklemi ile 'ise' eklemi üzerinden yaklaşmaktadır. Amaç, A & ~A gibi bir çelişkinin (geçerli bir çıkarma işlemi sonunda) B gibi herhangi bir ifadeye ulaşılmasına olanak vermeyen bir sistem oluşturmaktır. Aksi takdirde, Zenon paradokslarının sebep olduğu tarzda bir sarsıntı ortaya çıkmaktadır. Öyle görünüyor ki sorunun aşılması için aranan çıkış noktalarından birisi, çelişkinin mantık içinde tanımlanan yeni yeridir. Diğer bir çıkış noktasını, geleneksel önermeler mantığını tanımlamada kullanılan "geçerlilik", "tutarlılık" gibi temel kavramların ve özellikle MP ve MTP gibi çıkarma kurallarının gözden geçirilmesi oluşturmaktadır. Yukarıda anılan çalışmaların bu sorunu çözmeye yönelik olduğu görülmektedir.

⁵ Bu sorunun çözümünde "eşitlik" kavramının "solipsist mantık" açısından yorumunun ayrıca dikkate alınmasının uygun olacağını düşünüyorum.

⁶ Bkz. Standford Encyclopedia, "paraconsistence" maddesi

TM sadece “çelişki” kavramının değil, aşağıda işaret edileceği gibi “doğru” kavramının yeniden tanımlanmasını da talep etmektedir.

TM çalışmalarının günümüzde gündemi fazlasıyla işgal eden şekli, ikili-doğruluk (dialetheism) başlığı altında gerçekleşmektedir. Bu kavram aslında farklı bir bağlamda da olsa filozofların zaten gündemindeydi. “Yalancı paradoksu” olarak bilinen, daha sonra “Russell paradoksu” adı altında yeni bir boyut kazanarak çözüme ulaştırıldığı sanılan sorun, TM çerçevesinde hem de yeni özellikler kazanarak karşımıza çıkmıştır.

İlkin dilsel özellikleri üzerinden ele alınarak çözümlenmek istenilen yalancı paradoksu, mantık ve matematiğin yapısının tartışılmasından ontolojik dayanakların sorgulanmasına kadar uzanan bir alanda yeniden gündeme gelmiştir.

Yalancı paradoksu (diğer adıyla Giritli paradoksu) yalan söyleyen bir kimsenin aynı zamanda doğru söylemesi, yani bir önermenin birlikte hem doğru hem de yanlış değeri alması demektir. Bu paradoksal durum, dile ilişkin bir sorun gibi görünmekle beraber, sonuçta (yalan söyleyen bir kimseye ilişkin) nesnel bir olguya da işaret etmekte, dolayısıyla sanki ontolojik bir kabulü de içinde barındırmaktadır.

“Yalancı paradoksu”nun bir paradoks olarak kabul edilmesi, geleneksel mantığın $\sim(A \cdot \sim A)$ şeklindeki çelişmezliğin bir ilke olarak (hatta bir akıl ilkesi olarak) kabulü üzerine kurulmuştur. A. N. Da Costa’nın C_0 olarak adlandırdığı sisteminde bu ilke doğru/kabul edilebilir değildir. Çünkü ikili-doğru, bu ‘paradoks’u hem doğru hem de yanlış olarak; yani çelişkiyi bir bakıma gerçekliğin bir parçası olarak kabul ederek ele almaktadır.

Bu geleneksel sorunun yeni bir tartışmanın içeriğini oluşturması 1970’li yıllarda R. Routley ama özellikle G. Priest’in yazılarıyla gerçekleşmiş, bu da TMa yeni bir boyut kazandırmıştır. “Bütün Giritli’ler yalancıdır” gibi bir önerme, geleneksel önermeler mantığı açısından bakıldığında, ya doğru ya da yanlıştır; çok-değerli mantık açısından (belirsizlik gibi) üçüncü bir değer sözkonusu edilebilir. TM açısından bu önerme, hem doğru hem yanlıştır: yani bir önerme (ya doğru ya da yanlış olma dışında) çelişik olma özelliğine sahip olabilir. Böyle bir sonucu, dikkat edilirse, çelişmezliği bir düşünce yasası olarak kabul eden geleneksel mantık için kabul etmek imkansızdır. Daha da önemlisi, aşağıda işaret edileceği gibi, Aristoteles mantığını ve ona bağlı felsefi/teolojik kabulleri kullanan kültürler için böyle bir sonuç karşısında yapılabilecek olan onu görmemezlikten gelmektir; çünkü çelişki, geleneksel bir bakış açısının (ve dolayısıyla onun yaslandığı mantık sistemin) kabul edemeyeceği, onun tamamen dışında bir özelliğe sahiptir. Russell’in iki-değerli mantık çerçevesinde getirdiği çözüme rağmen sorun aşılmış olmamaktadır; tam aksine geleneksel mantığın sorgulanması, hatta varlığına

yönelik bir tehdit durumundadır. Nitekim geleneksel mantık açısından şu iki önerme,

Eğer A önermesi doğruysa değillemesi ($\sim A$) yanlıştır

ve

Eğer $\sim A$ yanlıı ise değillemesi ($\sim\sim A$) doğrudur

birlikte doğrudur. Böyle bir durumda, “ancak ve ancak "A doğru ise $\sim A$ yanlıı”, " $\sim A$ yanlıı ise $\sim\sim A$ doğru" olacaktır. Diğer bir ifadeyle, $[(A \rightarrow B) \cdot (B \rightarrow A) = (A \leftrightarrow B)]$ eşdeğerliği gereği, sembolik olarak:

$\sim A (D \cdot Y) \leftrightarrow A (Y \cdot D)$

gibi bir sonuç elde edilir. Yani kısaca A hem doğru hem yanlııdır, çünkü $\sim A$ hem yanlıı hem doğru olmak durumundadır .

Bu durumda, doğru olduğu kabul edilen çelişmezlik ilkesi, geçersiz bir sonuca olanak vermiş olmaktadır. Çünkü hem A hem de değillemesi, birlikte D ve Y değeri almaktadır. Dolayısıyla da klasik önermeler mantığı için iki totolojik önermeden elde edilen geçersiz bir çıkarım ortaya çıkmakta, bu da sorunu iyice derinleştirmektedir.

$\sim(A \cdot \sim A)$ şeklindeki çelişmezlik ilkesi bu örnekle çürütülmüş olmamaktadır; dolayısıyla da geçerliliğini korumaktadır. Ne var ki bazı durumlarda iki çelişik önermeyi birlikte doğru kabul edilebilmekte veya geçerli bir çıkarım sonucunda çelişik sonuç ifadesine ulaşılabilmektedir. Çelişkiyi çıkış noktası olarak alan “tutarlılıkmsı mantık” (TM) da bu noktada gerekli olmaktadır. Bu mantıkta “çelişik” kavramının içeriği aslında daha da kapsamlıdır. Nitekim "yalancı paradoksuna” çift-doğru açıdan bakıldığında, bazı önermeler, “D” ve “Y” değerlerine birlikte sahip olabilmektedir. Buna ilave olarak, teknolojiye, günlük bireysel ve toplumsal yaşamda da yine tutarlılıkmsı, yani geleneksel anlamda tutarlı olmayan ama tutarsız olarak da yorumlanamayacak, dolayısıyla bir kenara bırakılamayacak yargılar mevcuttur. Geleneksel iki değerli (hatta çok değerli) mantık, hiçbir şekilde çelişkiye izin vermediği için, bu tip yargılar deyim yerindeyse kapı dışarı edilmekte, görmemezlikten gelinmektedir.

Kısaca çifte-doğruluk tanımı (ve dolayısıyla TM), çelişik ifadeleri dışlamayan bir mantık sistemi kurulmasına olanak vermektedir; özellikle 'çifte-doğruluk' aracılığıyla klasik mantıktan bir anlamda kopma yaşandığı nokta, yalancı paradoksudur.

Priest, “çift-doğru” kavramını “güçlü tutarlılıkmsı (parakonsistinc)” olarak yorumlar ve bunun da fizik nesnel dünyasında olgusal bir karşılığının olduğu düşüncesindedir. Priest, “zayıf tutarlılıkmsı”yı, çelişkiye yer vermeyen

hem de rastgele ve sıradan (trivial) olmayan teorilerin dilsel bir özelliği olarak görmektedir⁷. İlginç olan sanırım Antikçağ felsefesinin çelişki kavramı açısından yorumlanmasıdır; çünkü bu dönem tutarlılıksız düşüncenin sanki bugüne kadar dikkati çekmeyen bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Parmenides okulu değişimi yadsır: "hiçbir şey yoktan var-olmaz, yok olan hiçbir şey varlık kazanamaz" (ex nihilo nihil fit) şeklindeki görüşleri, var-olmanın ve yok-olmanın birlikte gerçekleşemeyeceği kabulü üzerine kurulmuştur; ve bu kabul, çelişkiye, mantıksal bir ilke olmanın ötesinde ontolojik bir karşılık atfetmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu görüş, $\sim(A \rightarrow \sim A)$ çelişmezlik ilkesini, fizik nesnelere dünyası üzerinden tanımlamaktadır. Benzeri bir düşünce Herakleitos'un bilinen görüşlerine de uygulanabilir. Nitekim bir nehirde iki kere yıkanılmaz" şeklindeki görüş de $(A \rightarrow \sim A)$ şeklindeki çelişkiyi varlık dünyasının bir özelliği olarak kabul etmektedir. Bu iki görüşü birlikte ele alırsak, Antikçağ felsefesini sanırım tutarlılıksız düşüncenin bir uygulama alanı, bu düşüncenin gelişimi sağlayan özelliğinin güzel bir örneği olarak yorumlayabiliriz.

Sözkonusu karşıt iki felsefi görüş, kendi açısından tutarlı bir sistem durumunda olup, temel kabulleri de sanki olgusal gerçeklikle uyum içindedir; daha doğrusu, oluşturulan model ister mantıksal ister matematiksel ister geometrik özellikte bir kurgu olsun, fizik dünyaya ilişkin bir yorum sunmakta, bilgi öngörmektedir. Bu farklı sistemler aracılığıyla verilen bilgiler, kendi içlerinde tutarlıdır; fakat birbirleriyle "çelişik" durumdadırlar. Bu durum, kurgulanan modelin aslında fizik gerçekliğin bir yansıması olmadığını, tam tersine onu biçimlediğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla da, örneğin çelişkiyi, bizim fizik gerçekliği anlamak için kullandığımız bir kavram olarak yorumlamak gerekecektir. Bu hikayenin devamına Platon'u koyabiliriz; O'na göre idealar dünyası (ki bu dünya ancak idrak edilebilir) asıl var-olandır: fizik dünyada gözlemlediğimiz her nesne veya olgu da aslında bu idealar dünyasının bir yansımasıdır. Bu durumda, idealar dünyasında birbiriyle çelişik olgu veya nesnelere söz etmek, mümkün olmayacaktır. Buna karşılık, solipsist bir bakışla, zihnimize kurguladığımız (ve bağıntılar aracılığıyla varlık kazandırdığımız) bir dünyadan⁸ söz etmek pekala mümkündür,

Bu durumda Platon'un felsefesinin, önceki dönemin bir sentezi olduğu söylenemez; çünkü Platon, (mantık açısından bakarsak $\sim(A \rightarrow \sim A)$ ve $(A \rightarrow \sim A)$ şeklindeki) çelişik iki sistemin (yani Herakleitos ve Parmenides'in sistemlerinin) dayandığı tezleri (ve dolayısıyla olguları) farklı bir açıdan görmüş ve temellendirmiş, dolayısıyla da (Hegel'in kullandığı kavramla) "Aufhebung" yapmıştır.

⁷ Priest, G., Routley, R., (1989), S.4 "First Historical Introduction. A Preliminary History of Paraconsistent and Dialethic Approaches"

⁸ Bkz. Ural, Ş.,(2019)

Burada bizi ilgilendiren birkaç önemli tartışma konusu karşımıza çıkmaktadır. Karşıtlık veya çelişki doğaya mı aittir yoksa bizim kurduğumuz sisteme ait bir özellik midir? Eğer, özellikle Herakleitos açısından bakarsak doğanın kendisi çelişik özelliklere sahiptir; fakat Platon'un sisteminin fizik realiteye ilişkin olsa bile ona dokunduğu söylenemez. Aslında sorun sanırım (aşağıda ele alınacağı gibi), çelişki ve değilleme kavramları arasındaki farkın tanımlanmamış olmasıyla yakından ilgilidir.

Çelişki içeren düşünceler, günlük yaşamda fazlasıyla karşımıza çıkarlar. Nitekim birbirini dışta bırakan ahlaki, vicdani, toplumsal değerler dolayısıyla seçim yapamama/karar verememe durumuyla sıklıkla karşılaşırız. Bu durumun sebebi, mantık açısından bakıldığında, anlamlı/geçerli sonuç çıkarmaya uygun olmayan; çünkü birbirleriyle çelişik durumdaki öncüller/önergelerdir. Ama yaşam, sosyal ve beşeri gereklilikler bizden yine de bir karar vermemizi isterler. Bu konuda çok bilinen örnek, yapışık olarak doğan ve yaşayabilmeleri için birbirlerinden ayrılmaları gereken ikizlerden hangisinin tercih edileceğidir. Bu elbette çok seyrek olarak karşılaşılan bir örnek olabilir; fakat yapay zekanın kullanacağı, yakın gelecekte insansız olarak trafiğe çıkacak araçların programlamasında bu gibi sorunların önemli bir yeri olacaktır. Çünkü 'yapay sürücü'ü, söz gelimi genç bir insan ile yaşlı bir insan veya hamile bir kadın arasında seçim yapacak şekilde programlamak gerekecektir. Eşler, ebeveynler ya da çocuklar arasında her ailede karşılaşılabilen sorunların çözümünde başvurulması gereken yetkili de iki-değerli mantık değil, TM olacaktır. Dolayısıyla bu mantığın amacı bir paradoksun çözüme kavuşturulmasıyla sınırlı değildir. Çünkü sıradan önermeler bile aslında doğru ve yanlış değerlerini birlikte taşıyabilirler. Bu özelliğin, Priest'in sıklıkla vurguladığı gibi, çok-değerli mantığın dışında olduğu açıktır.

"İki-doğruluk" kavramı, TM içinde ileri bir adımı temsil eder. Bu kavramı karakterize eden özellik, tek bir önermeye ilişkin olabilir: yalancı paradoksunda olduğu gibi, tek bir önermenin doğru ve yanlış değerini birlikte almasıyla ortaya çıkan bir çelişki sözkonusudur. Bu durum, iki olgunun birbiriyle çelişik olmasından elbette çok farklıdır; ortada tek bir olgu ve onun birbiriyle çelişik iki görünümü olabilir. Yani tek bir olgu, iki çelişik özellik taşıyabilir. Nitekim ışığın dalgacık ve parçacık karakterde olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada çelişkinin olguya değil dile ait olduğu ve "tek bir olgu/nesne kendisiyle nasıl çelişik olabilir?" şeklinde bir soruya cevap olarak verilebilir. Çelişkinin fizik olgulara mı yoksa dile mi ait olduğu TM çerçevesinde ayrı bir tartışma konusudur⁹

Önergeler geleneksel tanım gereği ya doğru ya yanlış ya da üçüncü bir değer alabilir; fakat "bütün Giritliler yalancıdır" gibi bir önerme çifte-doğruluk

⁹ Handbook of Paraconsistency, Studies in Logic, Vol 9, 2007

değerine sahiptir. Bu durum, dikkat edilirse tam da TMın dayandığı tezi dile getirmektedir. Dolayısıyla da 'A . ~A' şeklindeki çelişkiyi bir paradoks olarak nitelendirmek bir kenara atmak, sorunu görmemezlikten gelmek anlamı taşıyacaktır.

TMDa, yukarıda da işaret edildiği gibi, farklı çelişki tanımları verilmektedir. Dolayısıyla da günlük yaşamı biçilmeyen ve çeşitli kullanım alanına sahip çelişkiyi, yukarıda işaret edilen (mantıksal çıkarım işlemi sonucunda ortaya çıkan) çelişkiden ayırmak ve onları ayrıca dikkate almak gerekmektedir. 'Dağılmış' olanlar dışında kalanlar TMın konusu içine girmektedir. Özellikle yukarıda sözü edilen farklı mantıklar, sistemin yapısına bağlı olan çelişkilere çözüm üretmeye çalışmaktadırlar.

Bir önermenin doğru ve yanlış değerini aynı anda alıyor olmasından hareketle "ikili-doğru" (dialetheism veya glut adı altında) özellikle Priest'in başlattığı yeni bir tartışma alanı MT çalışmalarının sınırını genişletmiştir; çalışmaların son zamanlarda bu kavram üzerine evrildiği görülmektedir.

Sorunun çözümüne yönelik dikkat çekici bir çözüm, "değilleme" ve "çelişki" kavramları arasında yapılan ayırım üzerine kurulmuştur; değillenmenin sentaktik bir kavram olmasına karşılık çelişki semantik bir özelliğe sahip olduğu ileri sürülmüştür (Novaes, 2007, s.477). Bu ayırımın, TMDa çelişkinin açıklanmasında ve bu mantığın ne olduğunun belirlenebilmesinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Çelişkiyi konu alan tartışmalarda üzerinde durulan diğer bir soru, çelişkinin dilsel mi yoksa fizik dünyaya ait bir özellik mi olduğuna ilişkindir. Da Costa, Priest'in eleştirileri karşısında, TMın kabul edilebilir bir felsefi yorumunu yapabilmek için çelişkinin mahiyetinin ne olduğu sorusuna bir cevap vermenin hiç de gerekli olmadığı düşüncesindedir¹⁰.

Priest'in TMı ikili-doğru kavramı üzerinden okumak istemesi, bu mantık ile ilgili tartışmaları yönlendirmekte ve alevlendirmektedir. Çelişkinin dilsel mi yoksa fizik nesnelere dünyasına mı ait olduğu sorunu, sıkça tartışılan problemlerden birisi konumundadır¹¹.

Novaes, yukarıda işaret edilen makalesinde değillenmenin sentaktik, çelişkinin ise semantik bir özellik taşıdığı görüşünden hareketle TMA ilişkin tartışmalara çözüm aramıştır. Bu ayırım, aynı zamanda çelişki kavramının ve dolayısıyla tutarlılıksız bir sistemin gereksizliğini ileri süren görüşlere karşı bir cevap özelliği de taşımaktadır. Çünkü aşağıda da işaret edileceği gibi, TMA

¹⁰de Costa, Beziau, Bueno (1995), s.119

¹¹ Slater, H., (2007), Bobenrieth, A.,(2007),

yöneltilmiş eleştiriler, “çelişki” ve “değilleme” kavramları üzerinden yapılmaktadır.

Günümüz mantığında bu iki kavram arasında bir fark gözetilmez. Fakat Novaes'e göre değilleme, çelişkinin sentaktik karşılığı konumundadır. Değillenmenin gerçek kullanımı, geleneksel çelişmezlik $\sim(A \cdot \sim A)$ ile üçüncü halin imkansızlığı $(A \vee \sim A)$ ilkelerinin tanımında karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık yukarıda işaret edilen MPT, MTP veya MP gibi çıkarımlarda kullanılan A ve B önermelerinin çelişik olması, $A \vee B$ ifadesi doğru iken $A \cdot B$ ifadesinin yanlış değerini alması, değilleme kullanılmadan tanımlanabilmektedir; bu durumda 'çelişki', değilleme kullanılmadan tanımlanmış olur. Novaes'e göre, aralarında bir ilişki olsa da kavramsal olduğu kadar tarihsel olarak da bu iki kavramı birbirinden ayırmak gerekir (age S.479). Çelişki, değilleme örneklerinden birisi durumundadır ve dolayısıyla semantik bir yorumu durumundadır; değilleme ise çelişkinin sentaktik karşılığıdır.

Slater (2009), “çift-doğruluk” kavramını zihinsel bir bulanıklık (confusion) olarak görmektedir. O'na göre bazı parakonsist mantığı savunanları sözünü ettiği çelişkinin kendisi aslında çelişik bir söylem durumundadır, çünkü a ve $\sim a$ şeklinde kullandıkları önermeler bir çelişki değil alt-karşıtlık (sub-contrary) dile getirirler (S.457). Novaes'in yaptığı ayırım dikkate alınır, Slater'in bu eleştirisine hak vermek yerinde olacaktır. Çünkü, yukarıda yapılan açıklamalar, “çelişki” kavramını “değilleme” kavramından ayırmanın yerinde olacağını göstermektedir. Slater, Priest'in yapılan eleştirilere verdiği cevaba ikinci bir cevap vererek tartışmayı sürdürmüştür.

Değillenmenin, Novaes'in deyişiyle, çelişkinin sentaksik yorumu olduğunu ve çelişkinin de değillenmenin semantik yorumu olduğunu kabul edelim; bu durumda tavuk ve yumurta kısır döngüsüne girmeden hangisine öncelik vereceğimiz sorulabilir.

Bir çıkış yolu olarak, çelişkinin doğanın bir özelliği olduğu, algımızdan bağımsız fizik nesnel dünyanın varlığının çelişkinin de kaynağı olduğu ileri sürülebilir. Bu görüşün çıkış noktasına, Priest'in parakonsist düşüncenin ileri adımı olarak kabul ettiği "çifte-doğru" kavramı konulabilir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, Antikçağ'da başlayıp Hegel ve Marks'a kadar uzanan bu çizgi materyalist/realist bir yorumun konusu yapılmak istenilebilir.

Çelişkinin fizik dünyanın bir özelliği olarak görülmesi, fizik dünyanın tutarsız olması anlamında düşünülebilir; çünkü çelişkinin dilin işleyişindeki karşılığı tutarsızlıktır. Ne var ki tutarsızlık, mantıksal bir özelliktir; ve sorun da çıkarım kuralları ile ilgilidir. Dolayısıyla da mantık sisteminin tutarsız olması ve Gödel'in işaret ettiği anlamda eksiklik içermesi, fizik dünyanın çelişki içermesi veya tutarsız olması anlamına gelmeyecektir. Öyle görünüyor ki

tutarsızlığı (ve dolayısıyla çelişmeyi) fizik nesnelere bir özelliği olarak yorumlamak zorunlu değildir¹².

Priest'in, paradoksların ve dolayısıyla çifte-doğrunun dayanak noktası olarak şunları kabul ettiği anlaşılmaktadır (Bobenrieth 2007, S.503): Zenon paradoksları, bazı ahlak ve diğer alanlarda karşımıza çıkan dilemmalar, muğlak (belirsiz) yüklemelerin işaret ettiği sınır durumu olgular, kuantum fiziğinin sunduğu fizik gerçeklik, bazı çok kültürlülüğün getirdiği terimler ve geçiş süreçleri.

Başta kuantum fiziği olmak üzere bütün örnekleri, çelişkinin ve tutarsızlığın kaynağının fizik nesnelere dünyasına ait göstergeler olarak yorumlayamayız. Konuşma dili, tarihsel süreç içinde oluşmuş olan yapısı gereği, tek tek nesnelere bizden bağımsız varlıklar olarak kabul edilmesine (iletişimi mümkün kılmak için -bkz Ural, Ş., 2019-) olanak veren bir özelliğe sahiptir. Terimlerin, gramatik özellikleri gereği varlık öngörmeleri pragmatik içeriklidir; çünkü konuşma dilinin öncelikli amacı iletişimi sağlamaktır. Ne var ki bu amaç ile fizik nesnelere dünyasına ilişkin algımızın bulanıklık ve belirsizlik içermesi arasında bir sebep/sonuç ilişkisi kurulamaz. Çünkü konuşma dili bizim ontolojik kaygılarından bağımsızdır; amaç iletişimin sağlamasıdır. Nitekim, biraz yakından bakıldığında, konuşma dili son derece belirli gibi görünen olgular ve nesnelere işaret ediyor olsa da, bu olguların dildeki karşılıkları aslında çeşitli bulanıklık ve belirsizlik içerirler; ama dilin iletişim amaçlı kullanımı dolayısıyla, örtük/imalı (implicative) ve uzlaşımsal (conventional) kabuller, bizim ontolojik sorunlarımızı görünmez kılmaktadır. Nitekim, mesela "insan" denildiğinde herkes aynı canlı türünü düşünür; fakat bu kavramın biyolojik, kültürel, sosyal, psikolojik, felsefi sınırları dikkate alınırsa içeriğin sınırları da kaybolacaktır. Bu sınırlarda gezilebilmek, aralarında çelişik tanımların da dikkate alınmasına olanak veren MTı dikkate almak gerekecektir. O halde yapılması gereken, görmemezlikten gelineni görmektir; yani (olguların ve nesnelere) sınırlarını yeni bir bakış açısıyla yeniden belirlemektir¹³.

Ontoloji ve epistemoloji başlığı altında ele alınan geleneksel sorunların büyük ölçüde dilin yapı ve işleyişinin yorumuyla ilgilidir. Sorunların diğer bir kaynağı, geleneksel felsefi sorunlardır; daha doğrusu geleneksel sorunların, dilin geleneksel yorumlarla hiç dikkati çekmeden bugüne kadar gelmiş olan eşsiz(!) birlikteliğidir

¹² Bu konuda bkz Bobenrieth, A.M., (2007)

¹³ Weber, Z., (2021)

diğer bir ifadeyle söz konusu sorunlar, öyle görünüyor ki, dilin fizik nesnelere olan tek yönlü fakat bir ölçüde de karşılıklı ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Konuşma dilimizin öncelikle ve özellikle iletişim sağlamaya yönelik olması onun sentaktik ve semantik yapısını zamanla biçimleyerek günümüze kadar gelmiştir. Öncelik iletişim olunca; tutarlılık, çelişki, muğlaklık gibi kavramların karşılığını fizik nesnelere dünyasında değil de iletişimi bozan, aksatan özellikler olarak görmek daha yerinde olacaktır. Çünkü neticede gramer ve mantık da iletişimi sağlamaya yöneliktir; fizik nesnelere dünyasında bir karşılıkları yoktur. Nitekim, "yağmur yağıyor" gibi olgusal bir önerme, iki-değerli, çok-değerli mantıklar, puslu mantık, temporal mantık gibi sistemler aracılığıyla farklı 'onyolojik içerik'lere sahip olacak şekilde yorumlanabilir.

Konuşma dilinde isim konumunda olan kelimeler, gramatik özellikleri gereği, olgulara ve tek tek nesnelere işaret ederler; daha doğrusu (gramatik olarak) onların varlığını (ontolojik olarak) öngörürler/varsayarlar. Bu öngörü, ontolojik özelliktedir. Fakat bu süreç, beraberinde bir boşluğun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çünkü konuşma dilinin gramatik olarak öngördüğü nesnelere şüphesiz birbirlerinden farklı varlık özelliklerine sahiptir. Dilin gramatik yapısı, farklı türden (zihinsel, tasarımsal, olgusal, fiziksel vb türden) nesnelere varlık özellikleri arasında ayırım yapılmasına elbette olanak vermez¹⁴. Bu noktada "anlam" kavramı karşımıza çıkmaktadır; çünkü (mesela kalem teriminin) anlamının, onun cansız bir nesne olduğu bilgisini de taşıdığını düşünürüz. Fakat aslında bir terimin anlamı elimde tuttuğum nesneye işaret etme görevini üstlenmiştir. Bir kalemin cansız bir nesne olduğu, yazmaya yaradığı, farklı çeşitlerinin ve renklerinin olduğunu her birey dili kullanma becerisi (competance) ve dilsel alışkanlıkları aracılığıyla kendince kurgular. Bu noktada her bireyin kalem kelimesinden anladığı, yani bir terimin o birey için anlamı, diğer bireylerden farklı olacaktır; kavramların cepleri olsaydı nesnelere ontolojik içerikleri de aktarılabilirdi¹⁵. Nesne-terim-anlam arasındaki bu boşluk, felsefi olarak en yetkin bir şekilde ilkin Platoncu bakış ile doldurulmuştur.

Olgulara ve tek tek nesnelere, aralarında kurdukları ilişkiler aracılığıyla varlık kazandıran, bilgi üreten ve aktaran asıl birimler öyle görünüyor ki önerme eklemleridir (connectives). Mantıkta doğruluk tablosu yardımıyla tanımladığımız bu eklemler arasında "ve" ile "ise", olgular ve nesnelere arasında temel gözlemsel ilişkilerin bilgisini aktarma araçlarıdır. Özellikle "ve" eklemi birlikteliğe, "ise" eklemi de bir sürece işaret ederek olgular ve nesnelere hakkında bilgi aktarmaktadır. Daha önemlisi, bu eklemlerin, olgular ve nesnelere arasında, (farklı türden) zaman ve mekan aracılığıyla kurmuş

¹⁴ Bkz Ural, Ş. (2019)

¹⁵ Bkz Ural, Ş. (2019)

oldukları bağlardır¹⁶. Konuşma dilinin gelişimin ilk basamaklarında işaret etme görevi, taklitle dayanan sesler aracılığıyla gerçekleşmiş olabilir. Fakat önerme eklemeleri olmadan nesnelere ve olgular arasında zaman ve mekan ilişkisinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Kavramlar ve (nesne adları olan) kelimelerin işaret etme özelliklerinin referansları bu eklemelerdir¹⁷. Nitekim, çok basit bir anlatımla: adlarını bilmesek de, nesnelere ya birlikte ya da bir süreç içinde algılar ve kavrarız. Bu, dikkat edilirse, “ve” ile “ise” eklemine karşılık gelmektedir¹⁸. Bu temel algılarımız, önce zihinsel ve sonra onun bir ürünü olarak dilsel araçları kullanarak fizik dünyaya varlık kazandırır. Bir sürecin kavranılması, çiçek açtıktan sonra meyvanın ortaya çıkması, kızgın birisinin davranışı, mevsim dönmelerinin doğadaki değişimleri (sebeup-sonuç arasındaki ilişki) sadece “ise” eklemi ile anlatılabilir. Birlikteliğin anlatım aracı, yani nesnelere birlikte mevcut olduklarını ifade etme, onlara birliktelik olarak varlık kazandırma aracı “ve” eklemidir. Birliktelik ve süreç ifade eden bu iki eklemi yokluğa varlık kazandırabilmek amacıyla da kullanabiliriz. Az önce orada olan ama bir sebeple artık mevcut olmayan bir nesne veya olguyu ifade edebilmek, yani bir anlamda **yokluğa varlık kazandırabilmek** için, “yok” yüklemine ve giderek “değilleme” eklemine ihtiyaç olacaktır. Böylece diğer eklemeleri kullanılması, tanımlanması ve onları birbirlerine dönüştürülmesi olanağı elde edilir. Bu açıdan bakıldığında geleneksel birçok felsefi/dilsel yorumun dışına çıkmanın kaçınılmaz olduğu ortadadır.

Bu aykırı yürüyüşü devam ettirmek istersek, şimdiye kadar “hiç hoş karşılanmamış olan” solipsist bakışla yollarımız ister istemez kesişecektir. Solipsizm, elbette onun modern yorumu (bkz Ural 2019), TMın tartışma konuları arasında yer alan fizik nesne, ama özellikle dil-fizik nesne arasındaki sorunlara çok farklı bir açıdan bakılmasına olanak verebilir. Bu olanak, “eşitlik” bağıntısını yeniden tanımlayarak, daha doğrusu ilişkileri eşitlik bağıntısı kullanmadan inşa etmek suretiyle elde edilebilir. Matematik ve mantığın aksiyomatik/sentaktik kurgusu “eşitlik” üzerinden tanımlanır. “Eşitlik” bağıntısının fizik dünyada bir karşılığının olduğu söylenemez. $A = B$ dediğimizde, bu ilişkinin A’nın ve B’nin nicel (daha doğrusu nicel dil ile ifade edilen) özellikleri kapsadığı açıktır. Bir A nesnesine (bu bir önerme de olabilir) nitel özellikleri açısından bakıldığında, kendisiyle arasında ancak özdeşlik ilişkisi kurulabilir. İki önerme söz konusu olduğunda, aralarındaki özdeşlik ilişkisi (mesela) doğruluk değeri gibi (yani yine nicel) özellikler açısından kurulabilir¹⁹. Kısaca, nicel bir dil kullanılmadığı takdirde, nesnelere arasında (en

¹⁶ Bkz Ural, Ş. (2001)

¹⁷ çünkü kişisel algı uzayımız içinde nesnelere aralarındaki bağıntılar aracılığıyla varlık kazandırırız (Daha geniş bilgi için bkz Ural (2019))

¹⁸ bkz Ural, Ş.(2001)

¹⁹ elbette, “bütün evlenmemiş kişiler bekardır” ile “bütün bekarlar evlenmemiş kişilerdir” şeklindeki analitik önermeler gramatik açıdan anlamdaş kabul edilebilir; anlamdaşlığın ise özdeşlik ilişkisi dile getirdiği söylenemez.

azından algılanan dünyada) özdeşlikten değil ancak eşitlik, benzerlik, paralellik gibi özelliklerden söz etmek mümkündür; ne var ki, iki farklı nesne veya olguya, sahip oldukları nitelikler açısından bakıldığında, “eşitlik” bir işe yaramadığı gibi dilsel/paradoksal sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Nesneler veya olgular arasında (doğruluk değeri, ağırlık, uzunluk gibi nicel değerler kullanılarak) kurulan eşitlik ilişkisi, ilginç bir şekilde, bize yeni bilgi vermektedir. Nesneler ve olgular arasında bir ölçüde nicel ama bilhassa nitel özellikleri açısından kurulacak ilişki, eşitlik bağıntısı kullanılmadan da sağlanabilir. Solipsist mantık (ve matematik), eşitlik bağıntısını kullanmadan bu olanağı sağlayabilir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, tutarlılık/tutarsızlık, geçerlilik/geçersizlik veya çelişki gibi kavramların fizik dünyada bir karşılığının olup olmadığı bir tartışma konusu olagelmıştır. Solipsist bakış, bizim mekan tasavvurlarımızın, varlık kazandırma (ontoloji kurma) özelliği taşıdığını söylemektedir²⁰. Bu bakış açısı birçok soru/sorunu sahte (pseudo) olarak nitelendirmeyi gerektirmektedir; geriye kalan, solipsizmin modern yorumunun²¹ sağladığı olanaklar olacaktır.

Tarihi sürecin kendisi, doğmatik bakışımızın en temel dayanağı ve gerekçesidir. Bunlardan bir tanesi Zenon paradokslarıdır. Zenon, “zaman” ve “mekan”ın varlığının, bir hareketin olabilmesinin veya bir hareketten söz edebilmenin temel koşulu olduğunu; ama kavram olarak da paradoksal özellik taşıdıklarını göstermiştir. Aşıl paradoksunun söylediği, mekanın sonsuz olarak bölünebilir olması, hareketin bir yanılma olduğu sonucuna bizi götürmektedir. Yani bir hareketi açıklamak için kullandığımız mekan, sonsuz olarak bölünecek şekilde düşünülebilir; ama bu da, “sonlu” bir zaman diliminde, sonsuz mekanların geçilmesini gerektirmekte, dolayısıyla da (mantıkça) imkansız bir olgu karşımıza çıkmaktadır.

Ne var ki, bizim dışımızda ve bizden bağımsız bir mekan ve zaman tasavvuru, aslında geleneksel/kültürel olarak dikte edilmiştir; hareketin ve fizik nesnelerin varlık koşulunun paradoksal içeriği, solipsist açıdan bakıldığında, tarihsel ve dilsel önyargıların bir sonucudur.

Bu durumu açıklamak için tekrar Zenon paradokslarına dönelim: zaman ve mekan tasarımlarımızın paradoksal yapısı, bu iki kavramın aslında zihinsel bir kurgu olmakla beraber, fizik dünyaya ait olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır: çevremizde gözlediğimiz değişim, konuşma dilinin iletişimi sağlayabilmek için olaylar ve nesneler arasında biçimlediği organizasyon, bu kabulün gerekçesini oluşturmaktadır. Zaman ve mekanın

²⁰ Bkz Ural, Ş., (2019)

²¹ age

zihinsel olarak sonsuza kadar bölünebilir olması, bu iki kavrama fiziksel bir varlık atfedildiğinde bilinen sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu kavramlara hem zihinsel hem de fiziksel olmak özelliği atfedilmektedir.

Bir tahta parçasını gerçekte sonsuza kadar bölemeyiz; eğer fizik bir nesnenin kuantik veya tanecik özellikleri dikkate alınır, tasarlanan bölme işlemi, atomun çekirdeğinin parçalanmasına veya bir enerji dalgasına dönüşmesiyle sonuçlanacaktır. Bir tahta parçasının kendisini değil de uzunluğunu, zihinsel olarak, sonsuzca bölebilmek mümkündür. Bunun için fiziksel mekanı değil de onun tasarımının dikkate almak gerekmektedir.

Mekanın (veya zamanın) zihinsel olarak bölünebilir olması için, her ikisinin sonsuz sayıdaki birimlerin (zamanın an'larının) bir araya gelmesiyle oluştuğunu kabul etmek gereklidir. Dolayısıyla da bu zihinsel bölme işlemi yapabilmek için, tasarımsal bir zaman ve mekan yerine, her ikisinin de bir tahta parçası gibi belirli sınırlara sahip olduğunu kabul etmemek gerekir. Aksi takdirde zaman ve mekana, hem zihinsel bir varlık atfedilmekte, hem de sınırları belli birer fiziksel nesne gibi kabul edilmektedir. Ortada kibiribirinden yapıca farklı özelliklerin (ontolojik olarak birbiriyle bağdaşmayan özelliklere sahip zaman ve mekanın) varlığı kabul edilmiş olmaktadır. Bir uzunluğu (mesela 5 cm'lik bir uzunluğu) matematik olarak sürekli bölündüğünü kabul etmek, bu uzunluğun işaret ettiği bir tahta parçasının da fiziksel olarak bölünebilir olmasını gerektirmemektedir. Dolayısıyla, birbiriyle bağdaşmayan iki farklı doğruluk sözkonusudur. Bir kavrama dialetheist²² bir anlam yüklemek, ontolojik ve epistemolojik ön-kabullerin tutarlı olmasını gerektirmektedir. Halbuki zaman ve mekanın sürekli bölünmesi işlemi, birer fiziksel "olgu"ya değil de bölünerek sınırları belirsiz hale gelmiş zihinsel varlıklara uygulanırsa, sonuç paradoksal özellik taşımayacaktır.

Benzeri bir durum "sarmal kavramlar"²³ için de geçerlidir. Bu kavramlar, birer dialetheist kavram olarak düşünülebilir; çünkü bileşenleri karşıt (hatta çelişik) bir içeriğe sahiptirler. "Alt-üst", "iyi-kötü", "indi-bindi", "gel-git" gibi sarmal kavramların bileşenleri ayrı ayrı farklı/karşıt/çelişik özellikte nesnelere/olgulara işaret etmektedir; fakat biraraya getirilince, yepyeni bir anlama sahip olmaktadırlar. Sarmal bir kavrama bileşenleri açısından bakıldığında, dialetheist bir özellik taşıdığı görülür; fakat bu kavramlar biraraya gelince artık yeni ve tek bir olguya/nesneye işaret ederler. Sarmal bir kavram, yukarıda

²² Dikkat edilirse "dialetheism" kavramına karşılık olarak "ikili-doğruluk", "ikili-doğru", "çifte-doğru" gibi birbirine aslında dilsel olarak belirli bir ölçüde karşıt kavramları (özellikle) kullandım; "iki", "çift", "ikili" gibi kavramlar anlamdaş değil ve farklı matematiksel özellikleri ifade etmekte. Fakat aralarındaki karşıtlık, aynı ortak bir tasarıma engel olmamıştır. Farklı kavramlardan oluşmuş olsa da okuyucu muhtemelen aynı kavramı (dialetheism'i) anlamıştır. Bunun açıklaması, sanırım alışlagelmiş kalıpların dışına çıkılmasını gerektirmektedir.

²³ Daha geniş bilgi için bkz (Ural, Ş. 2017)

işaret edildiği gibi, diğer kavramlar gibi gramatik özellikleri sayesinde varlık öngörürler. Bu varlık kazandırma bütünüyle zihinsel bir olgudur/ nesnedir.

"Mekan" veya "zaman"ı birer kavram olarak, ilginçtir, farklı uzunlukta birimlerin biraraya gelmesiyle oluşacak şekilde tasarlamak mümkündür. Zaman ve mekanın üniform birimlerden oluşacak şekildeki mevcut tasarımı, metafizik ve antropomorfik bir varsayımdır.

Zamanın en küçük birimi olarak kabul edilen "an", aslında kişiye, yani algılayana göre değişen bir süreye işaret eder. Halbuki zaman, geleneksel olarak, bireylerden bağımsız, kesintisiz ve sürekli akan bir özellikte olduğu düşünülür; birey, bilinci aracılığıyla ve farkına varmak suretiyle bu akışa varlık kazandırmak istediğinde, kendine uygun bir değişiklik yapar: o'nu kendi varlık tasarımına/ bilincine uygun hale getirmek amacıyla "an" kavramını kullanır. Bu suretle birey (varlığını kendisinden bağımsız olarak kabul ettiği) zamana, "an" kavramı aracılığıyla, kendi bilinci açısından varlık kazandırmış olur²⁴.

Zaman tasarımı özelliği, benden bağımsız bir şekilde, kesintisiz olarak ve sürekli akmasıdır. Fakat bu "zaman"ı, öte yandan, bilincime bağlı 'an'lara bölünmüş olarak kurgularım. Buradaki sorun, zamanın hem benden bağımsız olarak akması hem de "an"ın benim bilincime bağlı olmasıdır. Bu uyumsuzluğu çözmek için, zamanı bilincimden bağımsız 'an'ların toplamı olarak ve dolayısıyla kesikli (discrete) bir özellikte tasarlamak sanırım mümkündür. Bu sayede zamanı ve 'an'ları nesnel olarak, yani benim algılamamdan bağımsızmış gibi tasarlama olanağı elde edebilirim. Bunun için şöyle bir varsayımda bulunalım: evrende mevcut tüm tahta parçalarının her birisinin (nesnel, çünkü ölçülebilir) büyüklükleri (ki bunlar farklı olacaktır), kesikli (discrete) bir zaman tasarımında "an"lara karşılık gelsin. Tahta parçalarının uzunlukları, evrenin büyüklüğü karşısında adeta sonsuz küçük olarak kabul edilebilir. Bu tasarımda, dikkat edilirse 'an'lar benden bağımsız olarak kurgulanmıştır; bu kurguda ayrıca 'an'ların eşit uzunlukta olması da gerekmemektedir. Uzunlukları bana bağlı olmayan, hatta keyfi/rastgele olan 'an'lar, bir araya geldiklerinde nesnel bir zaman tasarımı oluşturabileceklerdir. Bu durumda kendi bilincime bağlı olan, yani bilincim aracılığıyla varlık kazanan ve herbiri diğerine eşit olarak kurguladığım 'an'ların toplamından oluşan bir zaman yerine; farklı uzunlukta ama birer tahta parçası olarak ölçülebilir uzunlukları dolayısıyla nesnel özellik taşıyan, sonuçta da varlık özellikleri bana bağlı değilmiş gibi kabul edebileceğim bir zaman da kurgulayabilirim.

Bu iki farklı kurgudan sadece bir tanesi Zenon paradoksunda öngörülen "zaman" kavramını temsil etmektedir: çünkü burada zaman nesnel-miş gibi

²⁴ Bu noktada Mc Taggart'ın A ve B zaman serilerini hatırlamak yerinde olacaktır. Öyle görünüyor ki bu iki seri arasındaki paradoksal yapı, insana bağlı olan ve olmayan, dolayısıyla iki farklı ontoloji öngören zaman tasarımından kaynaklanmaktadır.

düşünülmektedir; fakat nesnel olduğu varsayılan (ama aslında öznel olan) an'lar aracılığıyla varlık kazanmıştır. Zenon paradoksları aslında bu ontolojik uyumsuzluğun doğal sonucudur. Çünkü zaman, hem insandan bağımsız ve sürekli akış halinde hem de insan bilinci aracılığıyla varlık kazanan (anlardan oluşan) özellikte olduğu varsayılmıştır. Bu durumda "zaman" kavramı, (örtük) bir sarmal kavram olarak düşünülmüş olmaktadır.

Bu durum, sanıyorum parakonsist bakışın ve dolayısıyla ikili-doğruluk kavramının işaret ettiği olgunun aslında ontolojik olmadığına bir göstergesidir. Bu sonuç, geleneksel olmayan solipsist tezler açısından yorumlanıp açıklanabilir. Çünkü zaman, benim tasarımlarıma bağlı olarak yorumlanmış olmaktadır; bu da solipsizmin "herşey bilincimden ibarettir" şeklindeki tezlerini doğrulamaktadır.

"Zaman" kavramının (örtük bir şekilde) iki farklı varlık özelliğine sahip olacak şekilde kurgulanması, sonu gelmez tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Benim dışımda ve sürekli aktığı kabul edilen bir zaman ile benim fark etme eylemim sonucunda bilincime bağlı varlık kazanan ikinci bir zaman sözkonusudur. Diğer bir ifadeyle bilimcim, zamana, 'an' üzerinden ve kendi kendisini farketmesiyle (ve kendi varlık özelliği cinsinden) varlık kazandırmıştır. Bu açıdan bakıldığında "zaman" örtük bir sarmal kavram durumundadır; tıpkı diğer sarmal kavramlar gibi iletişim amacıyla kurgulanmıştır. Bu durumda, yine dilsel özellikte, ikili-doğru kavramına uygun olan bir olgu tanımlamış oluruz. Dikkat edilirse bilincim dışında olduğu öngörülen zaman, bu özelliğini 'tens'ler aracılığıyla, yani gramatik/dilsel olarak kazanmıştır. Sonuçta zaman ve mekana sonsuz olarak bölünebilen bir özellik atfetmek mümkün olmaktadır. Geçen süreyi nicel olarak (mesela saat aracılığıyla) ölçmek, zamanı nesnel ve dolayısıyla benim dışımda bir varlığa sahip olacak şekilde tasarlamak olanağı vermektedir. Bu durum "zaman" kavramının hem parakonsist mantık açısından ikili-doğru özelliği taşıması hem de örtük bir sarmal kavram olması demektir. Geleneksel olmayan solipsist bakış²⁵ aracılığıyla ve mekan tasarımlarımızın varlık kazandırma özelliklerini dikkate alınarak bu sorun ele alınabilir.

TMın bizi yeniden düşünmeye zorladığı ortadadır; bu sayede geleneksel mantığın gözden geçirilmesini gerektiren yerlerinin olduğu (beklenmedik bir şekilde) karşımıza çıkmaktadır: mesela, T tüm doğru önermelerin kümesi olsun. Bu küme içinde yer alan bir P önermesinin çelişigi olan ($\sim P$) önermesini de, PM açısından bakıldığında, (mantıksal olarak) doğru kabul etmek gerekecektir. Dolayısıyla da P ve $\sim P$ önermeleri tüm doğru önermelerin kümesi olan T içinde yer alacaktır. Bu sorunu çözmek için elbette Gödel'in tamlık (completeness) teoremi akla gelebilir; çünkü Gödel, 'doğru' kavramının tek başına matematiği tanımlamakta yeterli olmadığını, matematiğin sanılanın

²⁵ Bkz Ural, Ş. (2019)

aksine eksiksiz olmadığını söylemektedir. Fakat ne yazık ki, sanırım bu sonuç, (solipsist mantık açısından bakıldığında) Gödel'in de gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Bu durumda varılabilecek sonuçlardan birisi, "doğru önermelerden kurulu bir T kümesinden sözedilemez" şeklinde olabilir. Bu sonuç sanki Gödel'in teoremini incelemekte, ama aynı zamanda da onu gereksiz kılmaktadır. Çünkü, hep doğru önermelerden kurulu bir küme yoksa eksiksizlik de tartışma konusu olmaktan çıkacaktır. Bu durum ilginç bir şekilde bizi Platon'un idealar kuramına götürür. Çünkü mantık ve matematik açıdan "tamlık/eksiksizlik" diye birşey yoksa Platon'un idealar evreninde bu kavramın bir karşılığı bulunmayacaktır. Benim "eksiksiz" dediğim şey dilsel olarak mevcut olsa da Platon'un evreninde bir karşılığı olamayacaktır; bu durumda, ne yazık ki, Platon'un idealar aleminde yer almayan bir nesne ortaya çıkmış olmaktadır.

Diğer önemli bir sorun, "özdeşlik" kavramı çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu (fiziksel) dünyada özdeş olan hiçbir iki nesne yoktur; en azından bunu varsayabiliriz. Eğer özdeşlik bu (fiziksel) dünyaya ait değilse, sadece Platon'un idealar dünyasında bulunması elbette mümkündür. Bu durumda, neyin nereye ait olduğunun tespiti nasıl mümkün olabilir? İkizkenar bir üçgen, tahtaya çizildiğinde, asıl üçgenin kopyasıdır ve dolayısıyla 'mükemmel' olmaktan uzaktır. Dolayısıyla da mükemmel olmayan iki üçgen birbirine özdeş değil ancak eşit olabilir. Fakat ilginç bir durum, "özdeşlik" ve "eşitlik" kavramları dikkate alındığında karşımıza çıkacaktır. Çünkü bu dünyada "tam, eksiksiz ve dolayısıyla da mükemmel olan bir eşitlik"ten söz edilemeyecektir. Sonuçta da matematik veya mantıkta kullanılan eşitlik, idealar dünyası dikkate alındığında, tam ve eksiksiz olamayacaktır. Tahtaya çizilen üçgenin ideal olamaması anlaşılabilir; fakat eşit (veya ilginçtir özdeş) olduğu söylenen hiç bir şeyin tam eşitinden (veya özdeş'i bir nesneden sözetmek) mümkün olmayacaktır; dolayısıyla eşitlik yerini eşitlikimsi şeylere bırakacaktır. Eşitliğin tam olmadığı bir yerde, Gödel'in eksiksizlik aksiyomunun asıl versiyonu karşımıza çıkmaktadır: eşitlikten sözedilemeyen bir yerde eksiksizlikten de sözedilmez. Bu durumda TM, sanırım ilginç felsefi sorunlara açık kapı bırakmaktadır.

Tasarlayabildiğimiz veya algılayabildiğimiz her türlü nesnenin (bir sayının veya bir masanın) idealar dünyasında (Platoncu anlamda) bir karşılığı olduğu kabul edilebilir; fakat bu kabulün, tanım gereği, o nesnenin idealize edilmiş halini ifade etmesi gerekir. Bu durumda benim tasarlayabildiğim nesnelere ile Platoncu anlamda tasarlanabilir nesnelere birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü her birey, kavramaları kendine göre tasarlayacak ve idealize edecektir. Bu noktada, elbette her bireyin ortak bir idealar dünyasından kendine göre pay aldığı düşünülebilir. Böyle bir durumda her bireyin, bu dünyada varolması mümkün olmayan bir olguya, Platon'un idealar dünyasında varlık

kazandırması (bir yerlere saklanmış olsa da) mümkün olacaktır. Çünkü mümkün dünyalar, adı üstünde, çeşitli (ve belki de sonsuz sayıda) imkanı barındırmaktadır. Dolayısıyla da bu içinde yaşadığımız dünyada (tanımı gereği) var-olması mümkün olmayan evrenlere (mesela paralel evrenlere; yani birisi sanal diğeri 'gerçek' olduğu kabul edilen evrenlere) Platon'un dünyasında yer almakla birlikte, farklı ontolojik düzlemlerde, varlık kazandırmak gerekecektir. Bu kabul, "ikili-doğru" kavramının tam karşılığıdır: çünkü paralel evrenlerden birisinde doğru olan, benim tasarıma bağlı olarak, diğer evrende belirsiz veya yanlış olabilir. Ne var ki buna Platon'un idealar dünyasında varlık kazandırmak mümkün görünmemektedir. Çünkü her birey, diğerinden tamamen bağımsız olarak, farklı paralel evrenler tasarlayabilir. Sanırım asıl ilginç olan, TM'nin getirdiği olanakların, Platon'un bir anlamda iki-değerli mantık anlayışı üzerine kurulmuş idealar öğretisinin dışına çıkarılabilmesinin yolunu açmasıdır. Çelişmezlik bir mantık ilkesi olarak Platon'un idealar dünyasında mevcut olabilir; bu durumda 'çelişki'yi, yine bir mantık ilkesi olarak, yuvadan atılan leylek yavrusu gibi mi düşünmek gerekecektir?

Açıkça görüldüğü gibi TM çeşitli eleştirilerin konusu olsa da, geleneksel önermeler mantığı dahil olmak üzere, birçok noktada bakış açımızı ve düşünce tarzımızı değiştirme potansiyeline sahiptir. Bu değişikliği bir yönüyle çağımızı biçimleyen ve karakterize eden post-truth kavramıyla ilişki içinde ele almak yerinde olacaktır. Çünkü, her ne sebeple olursa olsun "çelişki/çelişmezlik" kavramı tahtından indirildiğinde, "hakikat" ve "doğru" kavramları dokunulmazlıklarını yitireceklerdir.

"Işık dalga karakterindedir" ve "ışık parçacık karakterindedir" önermeleri birlikte doğru olabilen çelişik (ama aslında karşıt) özellikte iki ifadededir: çünkü dikkat edilirse biri diğerinin değillemesi değildir. Eğer MT sözkonusu ise, aradaki ilişkiyi karakterize etmesi gereken özelliğin karşıtlık mı yoksa çelişiklik mi olduğu elbette tartışılabilir; nitekim bu sorun, TM taraftarları ve karşıtları arasında önemli bir yer tutmaktadır²⁶.

Bu fizik dünyaya ait bu örnek, (değillemenin değil de) çelişkinin doğada bir karşılığından söz edilebilmesine sanki olanak vermektedir. Çünkü ışığın parçacık ve dalga karakteri taşıması, yukarıda da işaret edildiği gibi, fizik nesnelere dünyasında çelişik iki olgunun birlikte olabilmesine ve dolayısıyla iki 'çelişik' önermenin birlikte doğru olabilmesi anlamında yorumlanmaktadır. Bu durum, (hem moral hem de etik olarak) **ahlak** önermelerinin, **politik söylemlerin** -ne kadar çelişik olsalar da- birlikte doğru olarak kabul edilmelerine de zemin hazırlamaktadır. Böyle bir durumu, iki değerli mantık açısından bakıldığında, kabul etmek hiçbir şekilde anlamlı olamayacaktır. Özellikle **teolojik içerikli** tercihler, yorumlar ve kabuller dikkate alınırca,

²⁶ Bkz. Studies in Logic. Logic and Cognitive Systems Vol 9, 2007

geçmiş tartışmaların çok önemli bir kısmını günümüzde yeni bir gözle ele almak kaçınılmazdır: önemli olan sanırım gereksiz yükleri bir kenara bırakmasını bilmektir. Bu da felsefenin çözüm getirmek yerine cevap verme özelliğinin tam bir örneğidir. Mantık, bilindiği gibi, Aristoteles'in gözünde bir alettir (organon); eğer kullandığımız aletler gelişmiş ve yenileri eklenmiş ise, artık eski kullanım klavuzu işimize yaramayacaktır.

Novaes'ın işaret ettiği gibi (2007,S. 483-484) “çelişki” (“contradiction”) kavramı, etimolojik olarak bakıldığında, dilsel bir karşıtlık (karşit-conta- ve dicer'e-söylem) ifade etmektedir; fakat bu kavram bugün ontolojik bir olanaksızlığa işaret etmek amacıyla veya bir olanaksızlığın dilsel karşılığı olarak kullanılmaktadır. Eğer bakış açımızı Aristoteles'in veya yaklaşık iki asır önceki çalışmalardan günümüz mantık çalışmalarına çevirebilir ve böylece “dogmatik uyku”muzdan uyanabilirsek, geçmişte kalarak değil de günümüz sorunları açısından yorumlayıp inşa edebiliriz; çünkü inşa etme zamanı çoktan gelmiş görünmektedir. Bu sayede artık güncelliğini asırlar öncesi yitirmiş anlayışları ve sorunları bir kenara bırakarak günümüzün sorunlarını kavrayabiliriz; sonunda çözümün aslında eskiyi terketmek olduğunu anlar ve yeni bakış açılarına olanak verecek felsefi planda farklı cevap(lar) arayabiliriz. TM bu bakımdan çok önemli olanaklar sağlamaktadır. Unutmamalı ki Aristoteles mantığı çağlar boyunca çeşitli sorunlara uygulanmış, daha da önemlisi İslam ve Hıristiyan dünyasında teolojinin inşasına katkıda bulunmuştur. Fakat artık bu teolojiyi günümüzde insana, topluma ve bilime ilişkin sorunlara uygulamak, gelişmelerin getirdiği yeni sorunları çözmek mümkün görünmemektedir. Antikçağ'da felsefe doğaya ilişkin bir bakış olarak ortaya çıkmış, giderek insan ve toplumu da kapsamıştır; her felsefi bakış, sorunları kendine göre tanımlar ve (çözüm getirmek yerine) yine kendine göre cevap verir. Bireyler ve toplumlar, kendi özelliklerine göre bu cevaplardan istediklerini almak ve sorunlarına çözüm aramak durumundadırlar; her insanın ve toplumun bakış açısı kendine göredir ve çözüm yolu da kendine göre olabilir. Felsefe, öncelikle sorunları tanımlamak ve farklı cevaplar vermek aracıdır. Bu yüzden tarih boyunca hep cevap üretmiştir; felsefeyi biricik kılan da bu özelliktir. Her cevap, önce sorunun teşhis ve tespitini gerektirir. Filozoflar ele aldıkları sorunları önce kendi açılarından tanımlar; bu tanım, felsefenin alet çantasını oluşturan kavramlar aracılığıyla, yani felsefi terminoloji aracılığıyla yapılabilir. Antikçağ'da temelleri atılan felsefe, Ortaçağ ile birlikte yeni bir problem alanıyla karşılaşmıştır; bu alan monoteist tanrı anlayışı üzerine kurulmuş olan Hıristiyanlık ve İslamiyettir. Monoteist dinler, kendi epistemolojilerini ve bir ölçüde ontolojilerini de kurgulamak mecburiyetindedirler. Bu kurgunun temel ilkeleri belirlidir: vahiydir; fakat uygulamanın çağa ve topluma göre farklı olması kaçınılmazdır. Çünkü bilimsel, sosyal ve ekonomik gelişim sürekli değişen bir evren tasavvuru sunmaktadır. Ortaçağ'ın ay-üstü ve ay-altı olarak kurguladığı kapalı bir evren anlayışı artık geçerli değildir; ve bu yeni evren tasavvurumuzu eskisi ile birlikte kullanmak olanağı yoktur: bu yüzden

teolojinin yenilenmesi, günümüz sorunlarının yeniden tanımlanıp onlara yeni çözümler getirilmesi, yani kısaca teolojinin yeniden inşa edilmesi kaçınılmazdır. Sadece bilimsel gelişmeler değil, teknoloji, ticaret ve üretim başta olmak üzere çeşitli etkenler yeni bir toplumsal düzen ve insan ilişkileri tanımlamış durumdadır. Bütün bunlar yeni felsefi cevaplara ihtiyaç göstermektedir. İslam dünyasının Antikçağ felsefesine yeni birşey katmadığı söylenir; ne var ki bu bakış, felsefenin yukarıda işaret edilen özelliklerinin, bilhassa filozofların sorunları teşhis edip cevap araması özelliğinin dikkate alınmaması anlamına gelmektedir. İslam dünyası evet alet çantasına yeni birşey ilave etmemiştir; ama o çantayı eski temel kavramları kullanarak yeniden düzenlemiştir; çünkü artık doğa, insan ve toplum ile ilişkili olan sorunlara teoloji de eklenmiştir. Bir benzetmeyle söylemek gerekirse, Ayasofya gibi muhteşem bir mimari eserin yanına Sultanahmet gibi en az onun kadar muhteşem bir eser inşa etmiştir.

Felsefenin alet çantası, aslında Newton ile birlikte yeniden düzenlenmiştir. Felsefe dışında, bir alet olarak mantık da yeni formuna şüphesiz Frege ile kavuşmuştur. Bu ikisinin sentezi sayesinde eski sorunların yeniden tanımı ile birlikte yeni cevap denemeleri Viyana Çevresi düşünürleri ile gerçekleşmiştir²⁷ Son olarak PM, söz konusu kutuya ilave edilen yeni ve çok önemli bir alet olarak karşımıza çıkmaktadır.

N. Da Costa'nın ortaya koyduğu ve ana hatlarıyla yukarıda işaret edilen sistem farklı eleştirilerin²⁸ konusu olsa da TM(lar), uluslararası toplantıların konusu olmaya devam etmektedir²⁹. Bu da TM'nin, felsefi tartışmalarla kendine zemin oluşturmak evresini çoktan tamamladığının bir göstergesidir. Sanırım onun önde gelen özelliklerinden birisi, geleneksel birçok kavramın (buna bizzat mantığın kendisini de katmak yerinde olacaktır) gözden geçirilmesini gerektirmiş olmasıdır. Örneğin Novaes'a göre gözden geçirilmesi gereken temel sorunlardan birisi, "mantıksal sonuç/logical consequence" kavramıdır (Novaes 2007, S.484). Mantık denilince akla gelebilecek en temel özellik, şüphesiz çıkarım kurallarıdır; bu kuralların, tahtından indirilmesinin, henüz bir kısmı dikkati çekmeyen, çok yönlü sonuçları olmuştur.

Mantıksal çıkarım işlemi kurallar yardımıyla gerçekleştirilir. Bu kurallar (mesela MTP, MPT ve MP, MT) ortaçağdan beri hep "değilleme" kavramı üzerinden tanımlanmışlardır. Bir çıkarım süreci içinde ulaşılan her sonuç ister istemez "değilleme" kavramı aracılığıyla, ama "çelişki" kavramı dikkate alınarak yorumlanır. Bu sonucun, sözkonusu çıkarım işlemlerinin çok yönlü olarak gözden geçirilmesini gerektirdiği söylenebilir. Bu gözden geçirmenin, "doğru" fakat özellikle "ikili-doğru" kavramıyla da ilgili olduğu görülmektedir. Yukarıda

²⁷ Bkz Ural, Ş., (2018)

²⁸ mesela bkz Priest

²⁹ bkz uluslararası sempozyumlar

da işaret edildiği gibi, yalancı paradoksu, iki değerli mantık açısından ya doğru ya da yanlıştır; fakat “ikili-doğru” kavramı açısından hem doğru hem de yanlıştır. Priest’in önderlik ettiği görüş açısından bakıldığında bu kavramın özellikle mantığa, rasyonelliğe ve yönteme ilişkin düşüncelerimizin anlaşılmasına vazgeçilmez bir yeri vardır (Bueno, O., 2015, S. 465).

"Doğru" kavramı, Antikçağ felsefe ve mantık çalışmalarının konusu olarak başlamış, günümüze kadar zenginleşerek gelmiştir. Platon'un "idea", Aristoteles'in "cevher/substance" kavramı Ortaçağ'da teolojik bir okumayla öz/tanrısal öz kavramına ve dolayısıyla "hakikat" kavramına yerini bırakmıştır. Yeniçağ'a gelindiğinde Descartes ile birlikte "şey/res" ve "töz/essence" gibi kavramlar başlangıçtaki çizgiyi geliştirip zenginleştirerek sürdürmüş, yeni bir katman oluşturmuştur. Kant ile birlikte bu çizginin, deyim yerindeyse, rengi değişmeye başlamıştır; Kant'ın "kendinden şey/ding an sich" kavramı, tam olmasa da, geleneğin dışına yönelmiştir. Viyana Çevresi düşünürlerinin metafiziğe (ama aslında Aristoteles'ci metafiziğe) düşmanlıklarına yakında bakınca "doğru" kavramının arkasında (hatta içinde) Kant'ın "kendinden şey"i görülür. Wittgenstein'in "susmalı" dediği yerde Kant zaten "üzerinde konuşulmayacak" birşey görmüştür. Çevre felsefesi nitekim "doğru" kavramını önce mantığın ancak daha sonra felsefenin gündemine taşımıştır. Bu süreç içinde, ilginçtir, Kant'ın sözünü dinlemiş ve "doğru"nun tarihi geçişini dikkate almamıştır. Bu saf felsefe kavramına mantık alanında yer vermek suretiyle önce geçmişinin üzerini örtmüştür. Bunu tekrar felsefe gündemine taşımaya³⁰ "sentaktik ve semantik doğru" kavramları aracılığıyla Tarski sağlamıştır.

Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi TM, "doğru" kavramının üzerindeki kutsal örtüyü kaldırmıştır. "Doğru" kavramının günümüzde "post-truth/doğru-ötesi"³¹ şekline dönüşmesi, "hakikat" kavramıyla eşleşen geleneksel sorunların çok yönlü olarak gözden geçirilmesini gerektirecektir. Sadece "hakikat" kavramının gözden geçirilmesi bile felsefe/teoloji ilişkisinin, bilimsel, teknolojik, ekonomik gelişmeleri de dikkate alarak yeniden inşa edilmesi anlamına gelecektir. En basitinden, asırlar boyu tartışılabilen “inanç mı akıl mı?” gibi bir sorun ve bu sorunla ilgili kavramlar felsefe-teoloji ilişkisine ve günlük yaşamdan bilimsel çalışmalara kadar uzanan alanda hep gündemde kalmıştır. Bu tartışmaların arka planında ise “akıl” ve “mantık” gibi kavramların özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı çerçevesinde verilen tanımları yatmaktadır. Sadece bu iki kavramın verilen yeni tanımlarının, geleneksel bir çok soruna ne kadar büyük etkisi olacağını tahmin etmek hiç de güç değildir.

³⁰ İngilizcedeki "truth" kavramının hem "doğru" hem de "hakikat" karşılığının olmasının bu karışıklığı kolaylaştırdığı söylenilebilir.

³¹ Bu kavramla ilgili olarak bkz. Ural, Ş. (2022)

Not: yazımı okuyup değerlendirmek zahmetinde bulunan değerli meslektaşım Prof. Dr. Ayhan Çitil'e teşekkürlerimi sunuyorum. Olası hatalar şüphesiz tarafıma aittir.

Referanslar

Bobenrieth, A. M., "Paraconsistency and the Consistency or Inconsistency of the World" P.493-512, Studies in Logic, Vol 9, Handbook of Paraconsistency, Eds. Beziau, J-Y, Cornielli, W., Gabby, D., College Publications

Bueno, O. (2015), "Truth, Trivialism, and Perceptual Illusion", P.465-476. New Direction in Paraconsistent Logic, 5th WCP Kalkuta, India, J.Y. Beziau, M. Chakraborty, S. Dutta (Eds)

Newton C. A. de Costa, Jean-Yves Beziau, Otavio Bueno (1995), "paraconsistent Logic in a historical perspective" Logique et Analyse vol.38 p.111-125

Novaes, C. D., (2007) "Contradiction: The Real Philosophical Challenge for Paraconsistent Logic" S.457-476. Studies in Logic, Vol 9, Handbook of Paraconsistency, Eds. Beziau, J-Y, Cornielli, W., Gabby, D., College Publications

Priest, G., Routley, R., (1989) "First Historical Introduction: A Preliminary History of Paraconsistent and Dialethic Approaches". Paraconsistent Logic. Essays on the Inconsistent. G.Priest, R.Routley, Jean Norman (Eds), Philisophia Verlag 1989

Slater, H., (2007) "Dialetheias ara Mental Confusions". Studies in Logic, Vol 9, Handbook of Paraconsistency, Eds. Beziau, J-Y, Cornielli, W., Gabby, D., College Publications

Ural, Ş., (2001), "Connectives and Temporality" Philosophical Inquiry. Vol XXIII, No 1-2 Aristotle Univ. of Thessaloniki

Ural, Ş., (2017), Temel Mantık, Çantay Yay.

Ural, Ş., (2017a), "Sokak, Şehir ve İnsan", Urla Felsefe Günleri, Yay. Hazırlayanlar: Ş. Ural, M. Tolon, Etki Yay,

Ural, Ş., (2018), "Pozitivist Metafizik", Türk Düşüncesi Yolunda Mehmet Akgün'e Armağan, yay.hazırlayanlar: F. Karahan, F. Gül, M. Köktürk, Aktif Düşünce Yay.

Ural, Ş., (2019) Solipsism. Physical Things and Personal Perceptual Space Vernon Press

Ural, Ş. (2022) "Identity Crises in Connection with Post Truth" Voice of Research, Vol. 10, Issue 4. P.183-186

Weber, Zach, (2021) Paradoxes and Inconsistent Mathematics, Cambridge U. Press

.